

УДК 343.851

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.52>**Наталія Ліщук,**

пошукувач

ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ЩОДО ЖІНОК

Стаття присвячена дослідженню проблем загальносоціальної профілактики насильницьких дій щодо жінок. Попереджувальна діяльність є одним з основних напрямів як боротьби зі злочинністю загалом, так і з насильством зокрема. У цій діяльності виділяють два рівні або два напрями – загальносоціальний і спеціально-кримінологічний. Перший напрям профілактики злочинів складається із сукупності економічних, політичних, ідеологічних, культурно-виховних, правових та інших заходів, які не мають своєю безпосередньою метою усунення криміногенних факторів. Вони діють опосередковано через вирішення загальносоціальних завдань. Встановлюється, що цілі профілактичної діяльності в сфері боротьби зі злочинністю так чи інакше включають у себе: прагнення мінімізувати вплив негативних соціальних факторів, пов'язаних з причинами злочинності; вплив на причини правопорушень, а також на умови й обставини, що сприяють правопорушенням; вплив на негативні фактори в сфері безпосереднього соціального оточення особистості (мікросередовище), які в кінцевому підсумку формують індивідуальні установки і мотиви злочинів; вплив на особистість, здатну через свої індивідуальні якості вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність. Доводиться, що у сферу дії заходів, безпосередньо спрямованих на вирішення профілактичних завдань, включаються не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але і сама обстановка, в якій формується особистість і її індивідуальні установки. Акцентується, що сфера індивідуальної профілактики має бути розширена, а в коло її суб'єктів поряд з потенційними злочинцями мають бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів. Зростання насильницьких злочинів, у тому числі стосовно жінок, насамперед пов'язане з нестійким станом економіки в перехідний період. Велику роль відіграє підвищення рівня матеріальної забезпеченості людей, поліпшення їхніх побутових і житлових умов. Необхідним є більш сталий розвиток економіки. Зниження зростання безробіття, пошук і надання нових вакансій на ринку праці матимуть вагоме значення для профілактики насильницьких злочинів щодо жінок.

Ключові слова: профілактика, насильницька злочинність, суб'єкт профілактики, загальносоціальна профілактика, злочинність.

Постановка проблеми. Під попередженням злочинності розуміється система взаємопов'язаних і скоординованих між собою заходів, що здійснюються державними органами, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами з метою нейтралізації, блокування або усунення тих чи інших криміногенних факторів і посилення дії факторів антикриміногенних. Суб'єктами такого попередження виступають органи державної влади та органи місцевого самоврядування, прокуратура, суд, органи внутрішніх справ, органи й установи охорони здоров'я, освіти, а також засоби масової інформації, громадські об'єднання, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності.

Уся діяльність, спрямована на виявлення причин та умов вчинення насильницьких дій, дослідження особи кривдника та особи, потерпілої від таких дій, аналіз криміногенної ситуації в державі мають єдину мету – розробку найдоцільніших та найефективніших заходів профілактики зазначених протиправних дій.

Стан дослідження. Проблемам протидії злочинності приділяється значна увага у вітчизняній та закордонній науковій літературі. Цьому питанню свої праці присвятили такі науковці, як: О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, А.П. Закалюк, О.М. Джу́жа, В.В. Голина, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.В. Василевич, О.М. Гумін, А.О. Йосипів та інші. Попри значний внесок указаних науковців, не втрачає своєї актуальності висвітлення проблем профілактики насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок у сучасних умовах.

Виклад основних положень. На думку К.Є. Ігошева, В.С. Устинова, поняття «профілактика правопорушень» використовується «для позначення тієї державної діяльності, яка покликана попередити і не допустити порушення соціального механізму правової регуляції» [1, с. 15].

У кримінологічній літературі попередження злочинності зазвичай розглядається як широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, що проводяться державними органами та громадськістю з метою утримання її

на мінімальному рівні за допомогою нейтралізації або викорінювання причин, що її породжують.

В.С. Устинов у зміст поняття «попередження злочинів» включає [2, с. 39–40]:

1) облік виникнення обставин, що сприяють скоєнню злочинів, і їх недопущення;

2) виявлення, вивчення, усунення або нейтралізація таких обставин (загальна профілактика);

3) виявлення, вивчення осіб, від яких, судячи з їхньої антигромадської поведінки, можна очікувати скоєння злочинів, і здійснення на цих осіб та їх оточуюче середовище необхідного впливу (індивідуальна профілактика);

4) виявлення осіб, що замишляють або підготовляють злочини, вжиття заходів до недопущення цих діянь, а також до припинення розпочатого посягання (припинення);

5) вжиття заходів з безпосереднього недопущення злочинів або спричинення тяжких наслідків (запобігання);

6) попередження суспільно небезпечних діянь серед психічно хворих осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

У юридичній кримінологічній літературі науковці пропонують різні класифікації заходів за рівнем попереджувальної діяльності.

Г.А. Аванесов, А.А. Герцензон, І.І. Карпеч, А.Е. Жалінський за критерієм спрямованості попередження злочинності поділяють на дві частини: загальносоціальне і спеціально-кримінологічне, при цьому застосування кримінального покарання включається в останню підсистему [3].

На думку В.С. Устинова, така класифікація не повністю відображає реально існуючі елементи попередження злочинності. Науковець пропонує таку класифікацію: загальносоціальне попередження (непряме) і спеціальне попередження, яке, своєю чергою, підрозділяється на кримінологічне, охоронне і кримінально-правове [4, с. 12]. Аналізуючи загальносоціальне попередження злочинності, В.С. Устинов виділяє, окрім того, «проміжну підсистему», до елементів такої підсистеми, на його думку, слід віднести: 1) облік і контроль; 2) позитивне правове регулювання суспільних відносин; 3) правове виховання; 4) цілеспрямоване попередження незлочинних правопорушень та іншої поведінки, що відхиляється, безпосередньо пов'язаних зі злочинністю; 5) правову відповідальність за незлочинні правопорушення, що переростають у однотипні злочини [4, с. 151].

Г.М. Мінковський поряд із загальносоціальним і спеціальним попередженням

окремо виділяє проміжну профілактику [5, с. 156]. Остання, своєю чергою, взаємодіє як із загальносоціальним, так і спеціальним попередженням. Проміжна профілактика спрямована на попередження поведінки, що відхиляється, вона безпосередньо пов'язана зі злочинністю, наприклад, профілактика алкоголізму. На наш погляд, проміжна підсистема ближча до загальносоціальної.

На думку А.І. Боргова, В.В. Орехова, попереджувальну діяльність слід ділити на загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуальний та регіональний рівні [6, с. 17].

Своєю чергою А.І. Алексеев пропонує такий розподіл системи профілактики: підсистема першого рівня охоплює загальні та спеціальні заходи; попередження і припинення злочинів утворюють другу підсистему; загальна та індивідуальна профілактика виступають як підсистеми третього виду; а як четвертий рівень він називає індивідуальну профілактику стосовно раніше судимих і несудимих [7, с. 115].

Загальну профілактику злочинів розуміють також як «діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розробки і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію» [8, с. 141].

Б.М. Головкін говорить, що кримінологічна профілактика є найбільш пріоритетним напрямом спеціально-кримінологічного попередження протиправних діянь [9, с. 153].

На слушну думку А.П. Закалюка, профілактика здійснюється різними суб'єктами і має загальну спрямованість на недопущення формування, розвитку й реалізації причин і умов злочинності, поширюється на різні часові періоди у здійсненні запобіжної діяльності – від початку формування особи злочинця (рання профілактика) до профілактики рецидиву злочинів [10, с. 123].

Інтегративна система організованої протидії злочинності, зазначає В.В. Голіна, об'єднує різні запобіжні заходи, здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному [11, с. 84]: на загальносоціальному рівні запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проєктів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-кримінологічних запобіжних заходів; спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними держав-

ними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови скоєння злочинів та вживають заходів щодо їх усунення; на індивідуальному рівні запобігання полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до скоєння злочину, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи.

Не менше значення для профілактики злочинності мають загальносоціальні заходи з підтримки розвитку освіти і культури у суспільстві, збереженню і розвитку нашого духовно-морального спадку. Достовірно встановлена чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованням та ризиком скоєння злочинів. Не можна недооцінювати у цьому сенсі значення педагогічного і правового виховання населення, як і протидії «антивихованню», яке здійснюється низкою ЗМІ, що пропагують всюдозволеність, жорстокість, підміну культури її сурогатами, елементи кримінальної субкультури тощо [12, с. 26].

На думку М.В. Колодяжного, загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах [13, с. 163]. За різних трактувань і класифікацій залежно від специфіки об'єкта і предмета досліджень цілі профілактичної діяльності в сфері боротьби зі злочинністю так чи інакше включають у себе:

а) прагнення мінімізувати вплив негативних соціальних факторів, пов'язаних з причинами злочинності;

б) вплив на причини правопорушень, а також на умови і обставини, що сприяють правопорушенням;

в) вплив на негативні фактори у сфері безпосереднього соціального оточення особистості (мікросередовище), які в кінцевому підсумку формують індивідуальні установки і мотиви злочинів;

г) вплив на особистість, здатну через свої індивідуальні якості вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність.

Однак цей перелік цілей профілактики не є вичерпним і, більш того, випускає з уваги не менше, а може, і більш важливий компонент, який належить до сфери спеціально-кримінологічного попередження. Цей рівень (або підсистема) запобігання злочинам, як відомо, включає в себе заходи, безпосередньо спрямовані на вирішення про-

філактичних завдань. У сферу дії цих заходів включаються не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але і сама обстановка, в якій формується особистість і її індивідуальні установки.

Обидві підсистеми попередження злочинів реалізуються в різних масштабах і діють на різні рівнях – від масового до індивідуального. Відповідно, з рівнями профілактики прийнято пов'язувати її види. Не вдаючись у дискусію про перелік і специфіку тих чи інших видів, яка представлена в кримінологічній літературі, відзначимо лише, що стосовно теми цього дослідження найбільш важливими є загальна й індивідуальна профілактика. Перша з них спрямована на виявлення й усунення причин злочинності і умов, що сприяють скоєнню злочинів, друга – на виявлення і виховну роботу з особами, поведінка яких свідчить про можливість скоєння ними злочинів.

Тим часом кримінологічні дослідження і практика попередження злочинів давно довели, що сфера індивідуальної профілактики має бути розширена, а в коло її суб'єктів поряд з потенційними злочинцями мають бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів.

Потреба запобіжної роботи з потенційними жертвами базується на основних постулатах віктимології та її методологічних положеннях, пов'язаних з визначенням її предмета і завдань, змістом і значенням таких понятійних категорій, як «віктимність» і «віктимізація» тощо. Вихідними при цьому є, по-перше, концептуальні кримінологічні і власне віктимологічні ідеї про значення ситуації злочину, яка включає поведінку і роль самого потерпілого в механізмі формування і реалізації злочинного замислу [14, с. 77].

Характерними ознаками загальних заходів профілактики злочинності слід вважати: а) їх всеохоплюючий та різносторонній характер; б) комплексність та взаємозалежність; в) радикальність. Всеохоплюючий та різносторонній характер загальних заходів профілактики злочинів проявляється у тому, що вони проводяться у всіх сферах соціального життя, включаються у всі напрями соціального розвитку: економіку, культурне будівництво, науку, техніку тощо. Комплексність та взаємозалежність загальних заходів профілактики злочинності впливає із системності соціальних процесів, зміст яких вони становлять. Комплексність загальних заходів являє собою фактор, який необхідно враховувати вже у момент їх планування. Взаємозалежність загальних заходів означає посилення профілактичного ефекту у разі

їх поєднання. І навпаки, відсутність свідомо закладеної у загальні заходи взаємодії різко знижує їх попереджувальний ефект. Радикальність загальних заходів означає, що вони призводять не тільки до самих різноманітних змін у тих сферах, у яких криються причини злочинності, а й до невідворотних, з історичної точки зору, змін [12, с. 27].

Серед економічних заходів, яких необхідно вжити з боку держави для зменшення випадків насильства загалом та щодо жінок зокрема, можна виділити:

- оздоровлення економіки в цілому;
- оздоровлення морального клімату;
- поліпшення матеріального стану громадян;
- соціальну допомогу нужденним сім'ям;
- соціальну допомогу жінкам, які потерпають від насильства.

Економічний добробут суспільства і гідні рівень і якість життя її громадян досягається не поза, а в межах культурного поля суспільства, важливим елементом якого є сім'я. Запобігати наявному насильству можливо тільки, впливаючи на весь інститут сім'ї і на механізми, що його руйнують. Тому вирішення соціокультурних проблем сім'ї в сучасних умовах слід вважати пріоритетним напрямом соціальної політики держави. Соціокультурні перетворення сучасного суспільства істотним чином зачіпають різні основи сімейних відносин. Інститут сім'ї переживає серйозну кризу, відчуваючи вплив безлічі соціальних, психологічних, економічних, культурно-історичних чинників. Інституційна криза сім'ї виражена в тому, що сім'я більше не справляється зі своїми основними функціями, основною з яких є народження і виховання дітей, духовне і моральне становлення нових поколінь. Глибинна причина такої кризи – девальвація сімейного життя, цінностей шлюбу, наслідком чого є тенденція до індивідуалізму, перевага особистих інтересів над інтересами сім'ї.

Маючи в причинному комплексі фактори, що витікають з моральної сфери, в рамках загальносоціальної профілактики слід приділяти велику увагу антикриміногенним факторам. Необхідно проводити заходи, для підвищення рівня моральної і правової свідомості, виховання громадян у дусі поваги до людської особистості, нетерпимості до будь-яких проявів насильства. Потрібно підвищувати рівень культури, спілкування між людьми, рівень статевого виховання молоді. Це необхідно робити в ранньому віці, використовуючи можливості культурно-виховних установ, центрального телебачення, просвітницької літератури тощо. Важливо не допускати пропаганди стереотипних уявлень

про жінок і чоловіків, припинити випуск матеріалів, що пропагують насильство. Необхідна якісна зміна філософії та психології суспільства, створення так званого нового менталітету, нової сімейної філософії та психології. Це дасть змогу змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок з метою досягнення викорінення забобонів, звичаїв, які засновані на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок, що неминучим чином позначається на інституті сім'ї та виражається в застосуванні насильства стосовно жінок.

Важливим напрямом профілактики насильницьких злочинів щодо жінок є діяльність організацій, основним завданням яких є захист прав жінок-жертв насильства.

Ситуація з насильницькими проявами до жінок, які, в основному, вчиняються в сфері побуту, характеризується повторюваністю, циклічністю. І однією з основних причин, чому протиправні дії повторюються, є незахищеність потерпілих та відсутність належної державної політики щодо реалізації закріплених положень у законодавстві. Йдеться про притулки для потерпілих від жертв насильства в сім'ї.

Притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (далі – притулок), – спеціалізована служба підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (далі – постраждалі особи).

Притулок протягом однієї доби інформує службу у справах дітей та відповідний підрозділ органу Національної поліції у разі направлення до нього матері/батька або особи, яка їх замінює, з дитиною.

Влаштування до притулку здійснюється на підставі направлення, виданого постраждалій особі одним із суб'єктів, за формою, встановленою Мінсоцполітики, та особистої заяви постраждалої особи, до якої додається копія документа, що посвідчує особу (за наявності).

Про влаштування або відмову у влаштуванні постраждалої особи до притулку видається наказ директора притулку або керівника закладу/установи соціального чи іншого спрямування, в якому зазначається працівник, відповідальний за організацію та надання допомоги (послуг) постраждалій особі (далі – відповідальний працівник).

Для особи, яка потерпає від домашнього насильства, притулок є чи не єдиним способом перервати коло насильства, оскільки проживання на одній житловій площі разом з кривдником неминуче призводить до

повторних актів насильства. Проте, враховуючи кількість притулків, що вже створені, та кількість осіб, що потребують захисту (наприклад, за 2019 рік у поліцію в м. Києві звернулось більше 90 000 жінок), питання притулків залишається відкритим.

Але, на нашу думку, незважаючи на можливість (на жаль, для незначного кола потерпілих через відсутність достатньої кількості притулків) отримати прихисток у притулку, після спливу відведених 3 (або за наявності підстав – 6) місяців потерпілій доведеться знов повернутись до попереднього житла і проживати разом з кривдником. Тому, на наше переконання, політика держави в галузі соціального захисту має передбачити можливість забезпечення постійним житлом осіб, які цього потребують.

У нашій державі досі немає національного call-центру, до якого можуть звертатися жінки, які зіткнулися з домашнім насильством. В Україні вже є «гаряча лінія», але там працюють лише дві людини, а для відчутного результату «гаряча лінія» має працювати на державному рівні.

Висновки

Наша держава мусить забезпечувати жінкам право не піддаватися насильству в сім'ї та дотримуватися механізмів його реалізації, в українському законодавстві охоронна позиція держави відбивається насамперед у Конституції, в якій права і свободи людини і громадянина закріплені серед основ конституційного ладу. Перелік і зміст цих прав відповідає правам і свободам, проголошеним у міжнародних документах. Однак ефективність застосування всіх вищеназваних заходів і адекватна реакція суспільства на їх реалізацію можливі тільки за умови сприйняття в нашому суспільстві ідей про гідність і цінність людської особистості, про невід'ємність прав і свобод людини, про недопустимість насильства в будь-якій сфері життя, в тому числі і в сім'ї.

The article is devoted to the research of problems of general social prevention of violence against women. Preventive activity is one of the main directions of the fight against crime in general and violence in particular. In this activity there are two levels or two directions – general social and special criminological. The first area of crime prevention consists of a combination of economic, political, ideological, cultural, educational, legal and other measures that don't have as their immediate goal the elimination of criminal factors. They act indirectly by solving common general social problems. It is established that the objectives of the preventive activities in the fight against crime one way or another include: the desire to minimize the impact of negative social factors associated with the causes of crime; influencing the causes of the offenses, as well as the conditions and circumstances contributing to the offenses; the effect on the negative factors in the sphere of immediate social environment of the individual (microenvironment), which would eventually form the individual installation and the motives of crimes; influence on a person capable of committing a crime or continuing a criminal activity by virtue of his or her individual qualities.

It is proved that in the scope of measures directly aimed at solving preventive tasks are included not only persons who commit offences, but also the environment in which personality is formed and its individual setup.

Список використаних джерел:

1. Игошев К.Е., Устинов В.С. Введение в курс профилактики правонарушений. Горький, 1977. 93 с.
2. Устинов В.С. Соотношение целей и методов борьбы с преступностью. Нижний Новгород, 1991. 56 с.
3. Аванесов Г.А. Криминология, прогностика, управление : учебное пособие. Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. 423 с.
4. Устинов В.С. Система предупредительного воздействия на преступность и уголовно-правовая профилактика. Москва, 1983. 86 с.
5. Криминология / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва, 1998.
6. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. Москва : Юрид. лит., 1981. 160 с.
7. Криминология : курс лекций / Под ред. А.И. Алексеева. Москва, 1998.
8. Курс криминологии : підручник. У 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін. ; За заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1: Загальна частина. 352 с.
9. Головкин Б.М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері. Харків : ППВ Нове слово, 2004. 251 с.
10. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
11. Курс лекцій по криминології : учебное пособие / под ред. проф. И.Н. Данышина (Общая часть) и проф. В.В. Голыны (Особенная часть). Харьков : Одиссей, 2006. 280 с.
12. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ. 2007. 214 с.
13. Колодяжний М.Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: криминологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія. / За ред. В.В. Голіни. Харків : Кроссрод, 2010. 288 с.
14. Остроумов С.С., Франк Л.В. О виктимологии и виктимности. *Сов. государство и право*, 1976, № 4. С. 75–76.

In turn emphasizes that the sphere of individual prevention should be broadened, and the circle of its subjects, along with potential perpetrators needs to be placed to potential and actual victims of crime. The increase in violent crime, including against women, is primarily associated with the unstable state of the economy in the transition period. An important role is played by increasing the level of material security of people, improving their living and living conditions. More sustainable economic development is needed. The decrease of unemployment, search and provision of new jobs on the labour market will be important for the prevention of violent crimes against women.

Key words: prevention, violent crime, subject of prevention, general social prevention of crim.

